

Ольга ЗАНЕВИЧ

**АБСОЛЮТИВНЕ ВЖИВАННЯ ПЕРЕХІДНИХ ДІЄСЛІВ
(на матеріалі українських пам'яток XVI – I пол. XVII ст.)**

Розвідка продовжує цикл статей про перехідні дієслова конкретної фізичної дії, зафіксовані в українських пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. У мові досліджуваних текстів виявлено та проаналізовано імпліцитно перехідні дієслова КФД, для яких характерна відсутність об'єкта дії без зміни семантики.

Ключові слова: абсолютне вживання, імпліцитна перехідність, об'єкт дії, перехідні дієслова конкретної фізичної дії.

У мовознавстві явище “абсолютного вживання перехідних дієслів” на матеріалі сучасної української мови досліджували Н. Дзюбишина, В. Мозгунов та ін.; сучасної російської мови — Г. Боброва, Б. Конопелько та ін. Аналіз імпліцитних дієслів зазначеного типу на основі української та сербської мов здійснила М. Іванович¹.

Наше завдання полягатиме у виявленні перехідних дієслів конкретної фізичної дії (КФД), зафіксованих у Картотеці “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” (зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів), які можуть уживатися абсолютивно.

В українських пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. репрезентовано перехідні дієслова КФД, для яких характерне

---

¹ Дзюбишина Н. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні / Ніна Дзюбишина // Організація тексту (Грамматика і стилістика) / ред.кол.: Г.М. Колесник (відп.ред.), В.М. Брицин та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 5–13; Мозгунов В.В. Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. В. Мозгунов. – Дніпропетровськ, 1997. – 22 с.; Боброва Г.А. Некоторые случаи безобъектного употребления переходных глаголов / Г.А. Боброва // Вопросы структуры и функционирования русского языка / отв. ред. Л.Б. Селезнева. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. – С. 71–79; Конопелько В. Транзитивные глаголы в современном русском языке / Bronisława Konopielko. – Wrocław: Wyd-wo un-tu Wrocławskiego, 1989. – 192 s.; Іванович М. Нульова реалізація додатка при перехідних дієсловах в українській та сербській мовах / Мілена Іванович // Проблеми слов'янознавства. – 2007. – Вип. 56. – С. 194–201.

вживання і без об'єкта дії². “Відсутність, редуція граматично оформленої об'єктної позиції”³ передбачає різноманітний характер цього явища, оскільки за зовнішньо ідентичною формою вияву вже на лексико-семантичному рівні фіксуємо різні закономірності та зв'язки (абсолютивне вживання, семантичне стягнення, зміну семантики) (див. табл.):

Табл. Характеристика типів імпліцитної перехідності.

типи імпліцитної перехідності	абсолютивне вживання	семантичне стягнення	зміна семантики
спрямованість дії на об'єкт	+	+	—
вид об'єкта	узагальнений	конкретний	об'єкт відсутній
інкорпорованість (включення) об'єкта	часткова	повна	
вплив контексту	+	—	+

Саме абсолютивне вживання перехідних дієслів передбачає відсутність зсуву у семантиці, оскільки об'єктна синтаксема хоч і мислиться узагальнено, але конкретизувати її можемо без зміни значення дієслова. Зауважмо, що такий

тип імпліцитної перехідності мовознавці розглядають власне не як утрату перехідності, а як її периферійний вияв, оскільки лексема “передає певну інформацію про відсутнє доповнення, тобто

² Детальніше про об'єкт дії при перехідних дієсловах КФД в українських пам'ятках XVI – I пол. XVII ст. див.: Рим'як О. Прямий об'єкт у конструкціях із дієсловами конкретної фізичної дії. II (на матеріалі пам'яток української мови XVI – першої половини XVII ст.) / Ольга Рим'як // Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego / red. naczelny S. Gala. – Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2009. – T. LIV. – S. 163–170; Рим'як О. Акузативні конструкції при запереченні в пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. / Ольга Рим'як // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб.наук.праць / відп. ред. І.В. Сабадош. –Ужгород: Говерла, 2009. – Вип. 13. – С. 108–110.

³ Koporielko В. Транзитивные глаголы в современном русском языке... – С. 104.

семантична структура дієслова має семи його об'єктів"⁴. У цьому випадку реалізується перехід від генетично первинних синтаксичних структур (із вираженням об'єктом дії) до вторинних, похідних, зумовлених в еволюційному плані потребами "комунікативно-актуального членування інформативної структури речення"⁵. Тому для дієслів такого типу перехідності властиве те, що "залежний компонент настільки чітко усвідомлюється мовцями і так легко відновлюється в їх пам'яті, що значення дієслова наближається до автосемантичного"⁶.

Відповідно серед аналізованих абсолютивно вжитих перехідних дієслів КФД, зафіксованих у джерелах української мови XVI – першої половини XVII ст., виявляємо однозначні та багатозначні лексеми, які розглядатимемо у межах кожної лексико-семантичної підгрупи (ЛСПг). Для репрезентованих дієслів, а особливо полісемантем, характерний відповідний контекст та наявність другорядних членів речення (напр., кількісно-якісні синтаксеми). У таких випадках ці лексеми співвідносять дію дієслова із конкретною ситуацією. Однак в українських текстах досліджуваного періоду абсолютивно вжитими вважатимемо і ті перехідні лексеми, які не мають зазначеного вище синтаксичного оточення, але при цьому мисляться як такі, у яких і "при відсутності додатка зберігається співвіднесення з об'єктом (об'єктна інтенція)"⁷.

Найчисельнішу ЛСПг серед дієслів КФД з абсолютивною семантикою, зафіксованих в українських текстах досліджуваного періоду, становлять *дієслова на позначення конкретних видів діяльності*, оскільки для них характерний певний ступінь включення об'єкта в семантичну структуру присудків, "сполучуваність яких обмежена невеликою кількістю аргументів, причому найчастіше вони представлені іменниками, які належать до

---

⁴ Аринштейн В.М. Опыт семантико-синтаксической интерпретации абсолютного употребления переходных глаголов в современном английском языке / В.М. Аринштейн // Теория и методы семасиологических исследований: сб. науч. тр. / науч. ред. В.Г. Вилюман. – Ленинград: Гос. пед. ин-т, 1979. – С. 5.

⁵ Загнітко А. Типологія внутрішньо реченнєвих суб'єктно-об'єктних відношень / Анатолій Загнітко // Актуальні проблеми синтаксису: матеріали міжнар. наук. конф. / укл. Н. Гуйванюк (наук. ред.) та ін. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 11.

⁶ Дзюбишина Н. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні... – С. 11.

⁷ Аринштейн В.М. Опыт семантико-синтаксической интерпретации абсолютного употребления переходных глаголов... – С. 3.

одного і того ж лексико-семантичного класу”⁸, напр.: **вылечити** ‘вилікувати’ [СлУМ 5, с. 201]: **слуга мало не умеръ, ажъ его ледво вылечено** (Луцьк, 1624 АрхЮЗР 6/1, 451)⁹; персуро **выличити**, **вгоити** (I пол. XVII ст. Своб. 18); **донти** ‘видушувати з дійок молоко; дойти’ [СлУМ 8, с. 92]: **дой млеко** (1627 ЛБ 62); **кормлю, дою** (1642 ЛС 226); **заспѣвати** ‘заспівати’ [СлУМ 10, с. 211]: **по(с)реди це(р)кви пѣ(с)ни товѣ заспѣваю** (II пол. XVI ст. КА 248); **всѣ единогласно заспѣваймв емѣ** (Київ, 1637 УЄ Кал. 193) та ін.

До цієї підгрупи зараховуємо також і багатозначні лексеми, зокрема дієслово **жати** у значенні ‘збирати урожай хлібних рослин; жати’ [СлУМ 9, с. 130] ужито як імпліцитно перехідне зазначеного типу: **пашню нашу толокою два дни мают жати** (Краків, 1507 АЗР II, 11); **ходатъ... на толокъ день а два дни жати** (1552 ОВін.3. 140); **спевати** ‘співати’¹⁰: **гумны свои зъ боязню пану спѣвають** (Львів, 1630 Траг.п. 162), на знакъ єдиности костела **Рымъского и зъ Гречекимъ: ... по-Греческу перъвей, а потомъ по-Латинѣ... спеваютъ** (Вільна, 1599 Ант. 493); **мазати** тільки із семантикою ‘бруднити’ може вживатися абсолютивно: **дѣти кр(с)тѣчи солію и кало(м) мазати розказали** (к. XVI – XVII ст. Кн. о лат. 125 зв.); **дѣти(н)ны(м) гное(м) мажу**, **каляю** (серед. XVII ст. ЛС 106). Лексема **молоти** ‘роздрібнюючи, розтираючи, перетворювати зерно на борошно; молоти’ уживається також і без об’єкта дії: **молоти всякую пашню и солоды допускаем** **волно** (Сільце, 1580 ПККДА I–2, 156); **мынѣ замковы(и) добре меле(т)** (Володимир, 1552 ОВол.3. 195). Сюди належать ще дієслова: **заваляти, запрягати, исцѣляти, лизати, лити, wdѣти, омочати, стрычи** та ін. Зауважмо, що для цього типу імпліцитної перехідності характерне те, що дією може бути охоплено багато конкретних предметів, тобто мова йде про т. зв. узагальнений об’єкт. При цьому характер об’єкта є контекстуально зумовленим, адже визначається з допомогою елементів контексту. Відповідно при абсолютивному вживанні лексем із значенням КФД часто відбувається узагальнення дії,

---

⁸ Іванович М. Нульова реалізація додатка при перехідних дієсловах в українській та сербській мовах... – С. 196.

⁹ Повні назви пам’яток української мови XVI – першої половини XVII ст. див. за виданням: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел / Уклад.: Д. Гринчишин, М. Чікало. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 1994. – 328 с.

¹⁰ Значення дієслів сформульовано на основі ГСБМ, СРЯ XI–XVII, СУМу, ССРЛЯ, SS.

однак лексичне значення перехідного дієслова, вжитого абсолютивно, “переважно тотожне його значенню в сполученні з прямим об’єктом, оскільки передбачає спрямованість дії на об’єкт”¹¹.

Дієслова *на позначення результату дії*, репрезентовані в аналізованих пам’ятках XVI – першої половини XVII ст., меншою мірою виступають з абсолютивною семантикою, однак і серед них фіксуємо цей тип імпліцитної перехідності. Зокрема у межах лексико-семантичного ряду (ЛСР) дієслів *на позначення створення об’єкта* виявлено абсолютивно вжиту лексему **мѡрвати** ‘споруджувати, зводити із каменю, цегли; мурувати’: **ДОМЫ ЦЕ(Р)КО(В)НЫЕ, СВѢЦНИЧЕ(С)КІЕ И ДРѢВКА(Р)СКІЕ И ШКО(Л)НЫЕ МѡРѢЮ(Т)** (1592 ЛСБ 218); **вси вѡще повн(н)ни бѣдоу(т) мѡрвати** (Дермань, 1602 ПВКРДА IV–1, 37). Абсолютивне вживання більш характерне для багатозначних дієслів, де реалізація об’єкта може залежати від значення, у якому дієслово функціонує в відповідній конструкції. Напр., у двох значеннях лексема **написати** імпліцитно перехідна зазначеного типу: 1. ‘зобразити на папері графічні знаки, літери і т.ін.; написати’: **НЕ СМЕЕТЪ ЖАДЕНЪ ИМЕНИ СВОЕГО НАПИСАТИ** (1600 ЦНБ 476 П/1736, 46 зв.); **КГДЫЖЪ МИ ТО ВОЛЬНО, ЯКО СЯ ХОЧУ, ТАКЪ НАПИШУ** (Володимир, 1583 АрхЮЗР I/Л, 176); 2. ‘скласти і записати текст; написати’: **ТОЕ ПРИКАЗАНІЕ НАПИСАТЬ ЕСТЬ ВАМ НА ЗАТВЕРДѢЛОСТЬ СР(Д)ЦА ВАШЕГО** (1556–1561 ПС 165); **ТА(К) ЖЕ ТЫ(Ж) ІВ(В) ПРАВЕДНЫЙ НАПИСАТЬ В РО(З)ДѢЛѢ СВОЕ(М)** (Височани, 1635 УЄ № 62, 57 зв.). До цього ЛСР зараховуємо також дієслова **вырѣзвати, доробити, рысовати, рыти, тесати** та ін.

Щодо дієслів *на позначення пошкодження об’єкта*, які зафіксовано в українських текстах досліджуваного періоду, то серед них виявлено лексеми **вичовати** ‘бити, шмагати; бичувати’ [СЛУМ 2, с. 91]: **ВАСЪ ВИЧОВАТИ БѣДѢТЪ** (Київ, 1637 УЄ Кал. 340); **зранюю... сѣкѡ, вичѡю** (1627 ЛБ 143); **уколотити** ‘ранити, встромивши гостре; уколотити’: **скоро дей мя укололо у горло** (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 373); **оуколою, зарѣзѡю** (Київ, 1627 ЛБ 41). Багатозначним дієсловом цього ЛСР також притаманна абсолютивна семантика. Напр., **дерти** ‘дерти, роздирати’ [СЛУМ 7, с. 250]: **архіерей... шаты на собѣ дрет** (Львів, 1605–1606 Перест., 47); **деру, раздираю** (1642 ЛС 248); **ударити** ‘здійснити

---

¹¹ Боброва Г.А. Некоторые случаи безобъектного употребления переходных глаголов... – С. 73.

удару; ударити': єденъ... Жи(д)... выналъ ножъ и оударилъ с(т)ъ образъ в' перси (Київ, бл. 1619 О образ. 26); не паметал, юсли же ся самъ ранилъ, або щєпа ударила (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 377). У цьому лексико-семантичному ряді репрезентовано дієслова **гартувати, задати, зламати, зламувати, раздравлати, тяти** та ін.

У межах ЛСР дієслів на позначення руйнування об'єкта також фіксуємо лексеми з абсолютивною семантикою, зокрема **вытравляти** 'знищувати посіви, траву і т. ін, ходячи, їздячи по них; випасати, витолочувати, витравляти' [СлУМ 6, с. 82]: **розного рожаю збожа вытравляли** (Житомир, 1646 АрхЮЗР 6/І, 541); **выпаслю, вытравляю** (1627 ЛБ 50); **зарѣзовати** 'убити ножем або чим-н. гострим; зарізати' [СлУМ 10, с. 190]: **жидове бара(н)ка... зарѣзовали** (Вільна, 1596 З.Каз. 49); **зарѣзю** (1596 ЛЗ 48); **укаменовати** 'убити камінням': **вкаменовали стефана коли сѧ моли(л)** (XVI ст. КА 38); **выведи блю(з)нирицѧ за обозъ,... и нехай егѡ оукаменѡютьъ..., и такѡ оукаменовали** (серед. XVII ст. Хрон. 125). Серед багатозначних лексем виявлено дієслово **губити** 'призводити до загибелі, позбавляти життя; губити, вбивати, знищувати, страчувати' [СлУМ 7, с. 113]: **мл(д)ницѡвъ незлобливы(х) не губите** (Львів, 1591 Просф. 75); **погубляю: гублю, трачѧ** (1627 ЛБ 84). До цього типу імпліцитної перехідності належить також полісемантика **убити** 'позбавити життя; умертвити': **Фелкови клячѡ и вєпра убили** (Луцьк, 1596 АрхЮЗР 3/І, 87); **вѣдає(ш) заповѣди. прелюбоудѣйства не дѣлай, не оубій, не оукрадь** (1556–1561 ПЄ 301). Сюди зараховуємо ще лексеми **завити, забіяти, заклати, рѣзати** та ін.

Проаналізувавши імпліцитно перехідні дієслова КФД досліджуваного типу, репрезентовані у текстах української мови XVI – першої половини XVII ст., виявлено, що явище синтаксичної факультативності об'єкта дії зафіксоване переважно серед дієслів недоконаного виду (хоча трапляються лексеми і доконаного), а також характерне радше для прямих значень, аніж для переносних (оскільки "переносні значення синтагматично обумовлені та потребують для своєї реалізації контексту"¹²). Причому абсолютивне вживання виявлених перехідних лексем є такою зоною функціонування перехідності, у якій семантичний і формальний рівень розходяться: "об'єкт, присутній на

---

¹² Апресян Ю.Д. Избранные труды: В 2 т. – Т. 1: Лексическая семантика. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: "Язык русской культуры", "Восточная литература РАН", 1995. – С. 150.

значеннєвому рівні, не має свого формального вираження на поверхневому, синтаксичному рівні”¹³. При такому вживанні дієслова типу **донти, жати, молоти, м’рвати, написати, укаменовати, уколоти** тощо без об’єктів репрезентують дію “як актуальний процес (суб’єкт виконує певні дії у цей момент, а не робить щось інше)”¹⁴.

Отже, у досліджуваних українських текстах XVI – першої половини XVII ст. зафіксовано окремий тип репрезентації імпліцитної перехідності — абсолютивне вживання перехідних дієслів КФД. Для аналізованих транзитивних лексем виявлено основні умови реалізації абсолютивної семантики — це, зокрема, наявність відповідного контексту, кількісно-якісних синтаксем (**єдиногласно, два дни, добре**), синтаксем, які визначають спосіб здійснення дії (**по-Греческү, по-Латинє**). Однак у сучасній українській мові не завжди спостерігаємо відповідність перехідних дієслів КФД із аналізованими вище абсолютивно вжитими лексемами; зокрема за матеріалами СУМу до експліцитно перехідних належать їх варіанти *бичувати, витравляти, губити, дерти, доїти, жати, зарізати, мазати, убити, уколоти* та ін.; до дієслів, які можуть бути перехідними і неперехідними, — *співати, ударити* та ін.; до імпліцитно перехідних зараховано *заспівати, молоти, мурувати, написати* та ін.

ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы / пад. рэд. А.М. Булькі. – Мн.: Беларуская навука, 1997–1998. – Вып. 16–17.

СЛУМ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. / відп. ред. Д. Гринчишин. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1994. – Вип. 2; 1998–2003. – Вип. 5–10.

СУМ — Словник української мови / Редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

СРЯ XI–XVII — Словарь русского языка XI–XVII вв. – М.: Наука, 1982. – Вип. 9; 1987. – Вип. 12; 1995–1997. – Вип. 21–22.

ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка: В 17-ти т. – М.-Л.: Наука, 1957–1958. – Т. 6–7; 1961. – Т. 12; 1963–1964. – Т. 14–16.

SS — Słownik staropolski. – Wrocław: PAN, 1960–1981. – Т. IV–

---

¹³ Іванович М. Нульова реалізація додатка при перехідних дієсловах... – С. 196.

¹⁴ Каленич В. Ситуативна одновалентність дієслівних предикатів / Володимир Каленич // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. / укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – Вип. 15. – С. 254.

VIII.

Ольга Заневич

Абсолютивное употребление переходных глаголов (на материале украинских памятников XVI – I пол. XVII вв.).

Статья продолжает цикл исследований о переходных глаголах конкретного физического действия, зафиксированных в украинских памятниках XVI – I пол. XVII вв. В памятниках этого периода обнаружено и проанализировано имплицитно переходные глаголы КФД, которые характеризуются отсутствием объекта действия без изменения семантики.

Ключевые слова: абсолютивное употребление, имплицитная переходность, объект действия, переходные глаголы конкретного физического действия.

Olga Zanevych

L'emploi absolu des verbes transitifs (sur les matériaux des documents ukrainiens du XVIe – et de la première moitié du XVIIe siècles).

Cette étude continue le cycle des articles de verbes transitifs qui sont fixé dans les documents ukrainiens du XVIe – et de la première moitié du XVIIe siècles. Dans les documents de cette période on a analysé des implicites verbes transitifs de l'action physique concrète quels se sont caractérisés de l'absence de l'objet de l'action sans du changement de la sémantique.

Mots-clé: l'emploi absolu, l'objet de l'action, la transitivité implicite, le verbe transitif de l'action physique concrète.